

Jékely Zsolt:

A ma és a holnap műemlékvédelme

Magyarországon a közelmúltban nem alakulhatott ki igazán aktív műemlékvédelmi politika. A feladatok majdnem mindig esetiek voltak. Ha valahol baj volt, akkor a helyi felelősökkel közösen beavatkoztak – főleg ha különböző forrásból pénz is került –, de az értékek hierarchiája alapján tudatosan, kezdeményezően a műemlékvédelem nem nagyon tudott fellépni.

A műemlék fogalmával sem került egészen tisztába a társadalom. A kérdés megválaszolását az elmúlt évtizedekben jószerivel a szakemberek kizárólagos jogának tekintették, főleg a társadalom hivatalos fórumain. Ugyanakkor azt is természetesnek tartották, hogy a kiválasztott épületek, építészeti emlékek fennmaradásáért csak az azokkal hivatalból foglalkozók a felelősök, a társadalmi kezdeményezések háttérbe szorultak. A műemlékvédelem a hivatalos politika szférájában egy társadalmilag eltűrt, kicsit talán elit-gyanús tevékenység volt. Elismerték ugyan nyilvánvaló eredményeit, volt amit adott esetben a kirakatba lehetett tenni, de arra nem volt mód, hogy a műemlékvédelem szemlélete az értékanyagnak a mélyebb rétegeibe is le tudjon szívódni. Ezért a kirakat-politikáért nem a műemlékvédelemmel foglalkozók a felelősök, mert ott mindig összegyűlt egy olyan csapat, amely komoly tudományos megalapozottsággal és a legjobb szándékkal, hallatlan erőfeszítéssel próbált az árral szemben úszni. A kirakatba helyezett eredmények azonban megfeleltek a hivatalos politika céljainak, mert mutatósan lehetett leplezni a környezetalakításnak az általános hiányosságait és az új építési módok káros hatásait.

Eközben azonban számos pótolhatatlan érték elveszett, vagy megsemmisült. De ezt alig-alig tartották valós veszteségnek, hiszen a társadalomépítés nagy hevületében mindenképpen az új került előtérbe értékként. Ilyen körülmények között teljesen indokolt és érthető volt a *műemlékvédelem* szó, mert egy drasztikus, új felfogású, redisztributív (elosztó) jellegű társadalomépítéssel szemben kellett az értékeket védeni. A tevékenység tágabb összefüggései és lehetőségei nem érvényesülhettek.

Most azonban a hazánkban végbemenő, reméljük, hogy határozottan kedvező irányzatokkal megtelő társadalmi átalakulás nyilvánvalóan sürgetővé teszi azoknak a szellemi és erkölcsi értékeknek a feltárását, érvényre juttatását, amelyek a társadalmi megújulás alapjául szolgálhatnak. A legfontosabbnak a magyarság helyes önismeretének, társadalmi- és nemzettudatának a helyreállítása tekinthető, ami elsősorban történelmünk, nemzeti kultúránk szellemi és tárgyi örökségére kell, hogy épüljön. Ennek az örökségnek az ország egyéniségét meghatározó, társadalmi és nemzettudatunk formáló része a városok, falvak és az egész magyar táj évszázadokon át kialakult, több évezredes történelmi előzményekre épülő környezete. Ebbe az épített, kitartó munkával formált környezetbe vannak beágyazva, integrálva építészeti és művészeti örökségünknek azon értékei, amelyeket műemlékként tartunk számon és védünk. Mindezek élő tanújelei az európai kultúra kialakulásában betöltött történelmi szerepünknek is.

Felfogásom szerint a műemlékvédelmet, szemben a korábbi gyakorlattal, tágabban kell értelmezni. Nem a műemléki lista bővítésére, hanem az építészeti örökség nagyobb összefüggéseire gondolok. Egy példát mondok. Nagyon szép kezdeményezés volt – bár gyakorlatilag nem is volt más lehetőség – a korábbi műemlékvédelmi gyakorlat részéről, hogy némely falvakban kiválasztottak egy-egy nagyon szép, nagyon hangulatos épületet és ezeket a házakat berendezték tájháznak, falumúzeumnak.

Ezzel a módszerrel nem lehetett megakadályozni a falu szerkezetének általános rombolódását, erózióját, karakterének, értékhardozó üzenetének megsemmisülését. Ezek a múzeumi tárgygyá váló épületek gyakorlatilag értelmüket veszítve mintegy tanúhegyként, szigetként állnak a szétzilált környezetben.

A falvak esetében az aktív műemlékvédelmet úgy gondolnám el, hogy a helyi kezdeményezésekre, az önszerveződésre, a lakosság megújuló gazdasági és szellemi erejére támaszkodva, a falvakat morfológiai és építészeti egységükben kellene *újraéleszteni*, rehabilitálni. Az egyedi műemlékek védelmét célzó eddigi módszerek a magyar falu építészeti értékeinek pusztulásán nem sokat tudtak segíteni. Egyébként ugyanez érvényes a kisvárosok esetében is, ahol megőriztek egy-egy szanalásra ítélt területen néhány műemléket, melyek végül is – bármilyen szépen felújítottak legyenek – egy építészeti és lelki sivatag kellős közepén állnak. Egyébként a nagyobb összefüggések figyelembevételének a gondolatát hangsúlyozza az ICOMOS-nak a történelmi városokra vonatkozó kartája is. Nem helyes csak a műemlékek védelméről beszélni, hanem gondoskodnunk kell az *épített környezet, az építészeti örökség* szerkezetének megőrzéséről is. Ez az értékeket hordozó struktúra olyan szellemi és érzelmi alap, ami rendkívül fontos a helyi közösségek épülése szempontjából.

A legnagyobb csapás az a tény – a magyar épületállomány szempontjából is –, hogy meggyengültek, dezorganizálódtak a helyi közösségek. Megrendültek morálisan és anyagilag. A felelősség meghatározhatatlanná vált és a lakosok elvesztették az eredeti kötődésüket.

Az építészeti örökség, ami a nemzeti kultúránk pótolhatatlan értéke, véleményem szerint elsősorban szellemi természetű. Nyilvánvaló fizikai megjelenése és gyakorlati szerepe, de a lényegét tekintve szellemi természetű.

A műemléki érték – amibe beletartoznak a társadalmi értékek, a közösségi értékek is – kettős, szellemi és anyagi természetéből következően védelmében az egyetemes nemzeti érdekek és az egyének vagy közösségek gazdasági érdekei kapcsolódnak, vagy esetenként ütköznek. Az értékek fennmaradását és a nemzet életében betöltött szerepük érvényesítését csak az intézményes és a társadalmi cselekvés összefogásával, és a munka megosztásával lehet elérni.

A saját gyakorlatából talán mindenki érzékelheti, hogy a magyar építészeti örökség helyzete és állapota összességében nem megnyugtató, sőt katasztrófálisnak tekinthető. A regisztrált műemlékeknek a 40–50 %-a helyreállíthatatlan, illetve veszélyeztetett állapotban van, és rendszeres karbantartásának nincsenek meg a feltételei. Az egész állomány pusztulási folyamata gyorsabb, mint a helyreállításoké. A veszélyeztetett épületek között számos olyan van, amely országosan kiemelkedő értéket képvisel. Mivel az elmaradás most már fél évszázados, nincs remény arra, hogy értékeinket egycsapásra megmentsük. Nem lehet sajnos a magyar kormánynak olyan költségvetése, hogy évente milliárdokat lehessen közvetlenül a műemlékvédelemre fordítani. Egyetlen lehetőség van: nagyobb felelősséget kell viseljenek majd a helyi önkormányzatok, meg kell találni azokat a forrásokat, azokat a vállalkozásokat, amelyek az épületeket megmenthetik. Valamennyi épületet a költségvetésből finanszírozva megmenteni nem lehet.

Az ország kiemelendő műemlékeivel, illetve a kisebb jelentőségűeknek a támogatásával kapcsolatban azonban feltétlenül szükséges a kormányzat jelenléte. De ezenkívül nagyon fontos az is, hogy területenként létrejöjjenek *műemlékvédelmi alapok*, ahova több forrásból lehetne pénzt juttatni. Ez a műemlékvédelmi alap alulról töltené fel a műemlékvédelem költségigényét, és az lenne az ideális, ha az Országos Műemléki Felügyelőség támogatásai és a helyi műemlékvédelmi alapok fokozatosan összeérnének.

A *műemlékvédelem* az élet adta keretek nélkül jelentőségét veszti, kihűl. A műemlék fogalma csak a gazdaság, a kultúra, a környező táj és a település, valamint az értékekkel tisztában lévő emberi közösségek egységében értelmezhető, egy olyan társadalmi és gazdasági közegben, amelynek olyan komoly anyagi és szellemi háttere van, hogy ezeknek az épületeknek a megmentésére önmagában is képes. A műemlékvédelem csak akkor lehet eleven és hatásos, ha az általa megóvott épületek értelmesen használhatók, és használói képesek fölismerni a bennük hordozott üzeneteket. Azt hiszem ez az a pont, ahol áttérünk a honismereti mozgalom területére. Azt tudom a tisztelt megjelentek figyelmébe ajánlani, hogy a magyar műemlékeket csak akkor menthetjük meg, ha olyan társadalmi közeg alakul ki a helyi kezdeményezések és a helyi mozgalmak révén, hogy olyan használók, olyan közösségek birtokolják az épületeket, akik képesek megérteni az épületekben őrzött üzeneteket. Ezt pedig csak akkor lehet elérni, ha jól képzett, elkötelezett személyek százai hirdetik az értékek őrzésének gondolatát a legkisebb helytől a legnagyobbig.

Nagyon furcsán festenek – még a megóvott műemlékek is – egy elidegenedett és gyökértelen közösségben. A műemlékek és az építészeti örökség védelmének csak akkor lehetnek szép kilátásai, ha felelős, tudatosan gondoskodó társadalom őrködik felettük. A honismereti mozgalom éppen ezen a területen érhet el óriási eredményeket, mozgósítva a helyi közösségek szellemi és anyagi erejét.